

Мария Асенова Аврамова

ПРЕДМЕТИЗАЦИЯ НА ДОКУМЕНТИ В ЕЛЕКТРОНЕН КАТАЛОГ

Кратко ръководство

по дисциплината "Индексиране на информационни ресурси"
за студенти от специалност Библиотечно-информационни науки

София, 2017

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение	3
1. Основни термини и определения	4
2. Езикът на предметните рубрики	7
3. Морфологични правила в езика на предметните рубрики	11
4. Форма и структура на предметната рубрика	12
5. Предметните рубрики в машинночетима каталогизация	15
6. Синтаксис на езика на предметните рубрики	27
7. Граматика на езика на предметните рубрики	28

Въведение

С развитието на електронните каталози един от основните начини за търсене на информация от ползвателите е търсенето предмет (тема).

В условията на машинночетима каталогизация особено важно е еднообразното представяне и контролирането на всички елементи на библиографския запис, в това число и на предметните рубрики.

В ръководството се разглеждат: основни понятия - предмет и предметизация; общи правила за предметизация; Езикът на предметните рубрики – лексика и граматика, Форма и структура на предметната рубрика – рубрика (редна дума) и подрубрики ; предметни рубрики в машинночетим формат на библиографски запис.

Ръководството е предназначено за практическо помагало по дисциплината Индексиране на информационни източници, изучавана от студентите в специалност Библиотечно-информационни науки при Философски университет на Софийския университет “Св. Климент Охридски”.

Използвани са примери от електронния каталог COBISS/OPAC на НБКМ. Предметизирането се извършва по Предметния рубрикатор на Национална библиотека “Св. св. Кирил и Методий” (НБКМ).

1. Основни термини и определения

Индексиране е отразяване на съдържанието документа и (или) информационно запитване на информационен език чрез термини за индексиране (класификационни индекси, предметни рубрики, ключеве думи, дескриптори, кодове). Следователно, индексирането е процес на „превод“ на основното съдържание на документа и запитването от естествен езика на изкуствен информационен език, в резултат, на което се създава търсещ образ на документа и търсещ образ на запитването.

Търсещ образ на документа – изразеното с термини от информационен език основно смислово съдържание на документа. Търсещият образ на документа представлява съответствие на този документ, по което се провежда търсенето му в масив от документи.

Индексирането на информационното запитвано се осъществява чрез „превода“ на съдържанието му на термини от информационен език. Съвкупността от термини, които отразяват основното смислово съдържание на запитването се нарича търсещ образ на запитването. С цел да се повиши ефективността на търсенето търсещия образ на запитването може да бъде допълнен със специални указания за последователността на изпълнение на логически операции, които се наричат търсещо предписание. Методите за индексиране на запитвания повишават функционалните възможности на информационно-търсещата система. Например включването в предписанието за търсене видови (висшестоящи) термини и асоциативни термини може да се разшири областта на търсената информация.

Индексирането на съдържанието на документи и информационни запитвания се реализира в следните процеси: предметизация, систематизация и координатно индексиране.

Систематизация – вид индексиране, при който съдържанието документа и (или) запитването се отразява чрез класификационен индекс в съответствие с правилата на информационен език от класификационен тип (класификационна схема). Класификационния принцип на индексиране осигурява възможност за организиране и търсене по йерархичен признак.

Предметизация – вид индексиране, при който съдържанието на документа и (или) информационното запитване се отразява чрез предметна рубрика в съответствие с правилата на информационен език от предметизационен тип. Предметизационния принцип на индексиране се основава на представяне на основното съдържание на

документа чрез понятийна система, определена от естествения език и на използването в качеството на термини за индексирание на лексикални единици от естествения език. Той осигурява възможност за организиране и търсене по азбучен ред на предметните рубрики.

Координатно индексирание – вид индексирования, при което смисловото съдържание на документа и (или) информационното запитване се изразява многоаспектно чрез множество ключови думи или дескриптори.

В зависимост от принципа на индексирание се използват съответни информационни езици: език на предметните рубрики, класификационен език и дескрипторен език.

Информационните езици биват различни по тип: предкоординатни и посткоординатни.

В предкоординатните езици са установени връзки между термините за индексирание преди процеса на индексирание (предкоординация) на документа, още при разработването на езика. Към предкоординатните езици се числят:

- изброителните класификации;
- йерархичните класификации;
- езика на предметните рубрики (предметните класификации);
- фасетни класификации.

В посткоординатните езици връзките (координацията) между термините за индексирание се установява в процеса на индексирането на документа или в процеса на търсене. Към посткоординатните езици се отнасят:

- дескрипторни езици;
- език на ключовите думи.

Настоящото ръководство има за цел да представи основите и методиката на предметизацията в електронна среда.

Едно от изходните, основополагащи за теорията и практиката на индексирането е терминът „предмет” (на документ, информационно запитване). В теорията на предметизацията „предмет”, както и в класическата логика има широко определение - конкретен обект (материална вещ, понятие, свойство или отношение), който се разглежда в документ или информационно запитване. Обикновено в документите се споменават или разглеждат не един, а няколко такива обекти.

Предмет на документите могат да бъдат:

- материални предмети, вещи от обективния свят, *например: човек, сграда, машина и т. н.*
- отделна част от предмет или вещь, *например: сърце, колело, винтове и болтове и т. н.*
- отделни свойства, състояния, функции, действия – *размножаване, дишане, прибиране, механизация и т. н.*
- събития, явления, факти, отделни личности и организации и др., *например: Вазов, Иван Минчов, ООН, Първа световна война и т. н.*
- и др.

Предметът се формулира с помощта на думи от естествения език. Като в процеса на предметизацията се изразява чрез предметна рубрика, посредством специално разработен информационен език. Това е езикът на предметните рубрики, който се използва чрез специално разработен контролиран речник, наречен предметен рубрикатор.

Предметизацията е един от фундаменталните методи за организация на знанието. Той има широко разпространение, което се обяснява и с обстоятелството, че се основава на лексика от естествения език. Предметизация е вид индексирание, при който съдържанието на документа и (или) информационното запитване се отразява чрез предметна рубрика.

Цели на предметизацията:

- разкриване съдържанието на документ чрез предметна рубрика (или рубрики);
- представяне на формата, жанра и предназначението на документа при необходимост;
- представянето на библиотечния фонд по предметен признак;
- да осигури търсенето на документите по предмет.

Задачи на предметизацията:

- определяне на основния предмет (или предмети) на документа,
- установяване на аспекта /аспектите/, в който се разглежда предметът,
- фиксиране на връзките с други предмети,
- указване на формата и читателското предназначение на предметизирания документ.

Процесът на предметизиране включва следните основни взаимосвързани етапи:

- анализ на съдържанието на документа;
- определяне основния или основните предмети, уточняване на аспекта на разглеждания предмет;
- формулиране на предметна рубрика.

Принципите на езика на предметните рубрики са изложени в „**Principles Underlying Subject Heading Languages**”, 1999 (IFLA Section on Classification and Indexing). Един от основните принципи е **принципът на унификацията** на названията, според който всяко понятие (тема, обект) задължително се представя само с една предметна рубрика. Това означава, че терминът избран за предметна рубрика има едно значение и една форма.

При избора на предметна рубрика се стремим да постигнем еднообразие. Новите термини се проверяват в авторитетни източници: енциклопедии, речници, справочници, стандарти и др. Избраният термин се определя в качеството на приета предметна рубрика. От вариантите форми се правят препратки (препратка *Вж* към приетата форма).

Предметна рубрика – унифицирано езиково изразение, представено чрез лексика от естествен език, което отразява основното смислово съдържание (предмета, темата) на документа и се използва за контролиран достъп до него.

Основни правила за отразяване на основното смислово съдържание на документа (темата) чрез предметна рубрика:

- Обикновено предметна рубрика се формулира за обект (тема) разглеждана в повече от 20% от текста на документа.

- Броят на предметните рубрики се определя от конкретния документ. Трябва да бъде отчетена научната и практическата значимост на темата, която се разглежда в документа.

- За отразяване на съдържанието може да бъде достатъчна и една рубрика. (Може да са необходими и 2 или 3, но повече от 3-4 не се препоръчват, с оглед обема на предметния каталог).

2. Езикът на предметните рубрики

Езикът на предметните рубрики е информационен език, предназначен за индексирание на документи, части от документи и информационни запитвания, посредством предметни рубрики. Той представлява контролиран набор от термини,

извлечени от естествен език, който служи за представяне на предметите на документите в съкратена форма.

Езикът на предметните рубрики служи за отразяване съдържанието на документите, за предметно разкриване на библиотечния фонд и за информационно търсене по предмет (тема) на документ.

Всеки информационен език, както и естественият език има речников състав (лексика) и граматика. Лексиката е наборът от лексикални единици, с които борави езикът.

Лексикална единица – обозначение на отделно понятие прието в информационен език и неделима от тази ѝ функция. Лексикалните единици в езика на предметните рубрики се вземат от естествения език - думи, словосъчетания, абривиатури, символи, дати и др. Лексикалните единици изпълняват ролята на рубрики и подрубрики.

Лексиката в езика на предметните рубрики се контролира, посредством авторитетен файл (предметен рубрикатор).

Грамматиката са парадигматичните и синтагматичните отношения между лексикалните единици в езика на предметните рубрики, които позволяват да те да бъдат организирани в система.

2.1. Основни изисквания към езикът на предметните рубрики

2.1.1. Езикът на предметните рубрики трябва да осигурява пълно и точно отразяване на съдържанието на документа.

В зависимост от степента на конкретизация на предмета и неговия аспект различаваме адекватни и обобщаващи предметни рубрики.

- Адекватна предметна рубрика - предметна рубрика, чиято формулировка най-точно съответства по обем на понятието на разглеждания в документа предмет.
- Обобщаваща предметна рубрика – предметна рубрика, чиято формулировка е по-широка от обема на понятието на разглеждания в документа предмет.

Една и съща предметна рубрика може да бъде обобщаваща за един документ, и адекватна за друг, например:

МИРОНОВА, Мирона Константинова

Циментови композити в условията на сулфатна корозия в течни среди / Мирона Константинова Миронова. - София : [М. Миронова], 2001. - 161 л. : с табл., диагр. ; 30 x 21 см + 1 автореферат (31 с. : с табл., диагр. ; 20 см).

Науч. ръководител Николай Баровски. - Рец.: Богомил Даракчиев, Ангел Балтов. - Библиогр. в края на текста. - Рез. на англ. ез. в автореферата. - Предложена от БАН. Център. лаб. по физ.-хим. механика ; Защитена пред СНС по строителни материали и изолации. - Утвърдена от ВАК с протокол No 7-5.

Предметни рубрики: 1. Цимент - технология; 2. Свързващи вещества.

Цимент - технология и Свързващи вещества са адекватни предметни рубрики за отразяване съдържанието на този документ, но Строителни материали би била обща.

Примери:

АФОНКИНА, С. Ю.

Котки / Текст С. Ю. Афонкина ; Прев. [от рус.] Т. Петкова ; Ил. Е. В. Конкова. - [София] : Златното пате, 2008 (София : Образование и наука). - 96 с. : с цв. ил. ; 25 см. - (Поредица Опознай света : В помощ на ученика).

Без сведение за ориг. загл. - Авт. отбелязан в библиогр. каре. - Офс. изд. - Азб. показалец.

ISBN 978-954-431-386-9 (Подв.) : 9.99 лв.

Предметни рубрики: 1. Котки.

Котки е адекватна предметна рубрика за отразяване съдържанието на този документ.

ФОГЕЛ, Анемари

Домашната котка : [Ръководство] / Анемари Фогел, Хайнц-Еберхард Шнайдер ; Прев. от нем. Иван Попов. - София : Земиздат, 1988 (Пловдив : Д. Благоев). - 200 с. : с ил., табл., 8 л. цв. ил. ; 20 см. - (Поредица Любител ; 7).

Ориг. загл. Ratschlage fur den Katzenfreund / Annemarie Vogel, Heinz-Eberhard Schneider.

Предметни рубрики: 1. Котка, домашна.

Котка, домашна е адекватна предметна рубрика за отразяване съдържанието на този документ, Котка би била обща.

ГОЛЕМИТЕ диви котки : Атлас / Състав. Атанас Стаменов, Сирма Зидарова. - София : ЕТ Животно, 2001 ([София : КНСБ]). - 74 с. : с цв. ил. ; 29 см.

Кор. опис.

ISBN 954-9997-06-5 : 10 лв.

Предметни рубрики: 1. Котка, дива

Котка, дива е адекватна предметна рубрика за отразяване съдържанието на този документ, Котка би била обща.

Бележки:

а) Но не следва да се стремим към пълна адекватност, защото излишната детайлизация ще доведе до това, че близки по тематика документи ще се разпределят в различни рубрики. Стременият за създаване на максимално адекватни предметни рубрики ще увеличи обема на предметния рубрикатор и ще затрудни процеса на търсене в предметния каталог. Ето защо за универсален фонд прекомерното отразяване на спецификите на документа е нерационално.

б) Изборът на обобщаващи рубрики, пък води до висок информационен шум при търсене.

в) Адекватността и обобщеността не зависят само от спецификите на отделния документ, но и от обема на масива от документи и от типа на библиотеката или библиографската агенция.

г) В отделни случаи можем да допуснем използване на предимно обобщаващи рубрики. Например при предметизиране на сборници, учебници, многотомни издания и издания в серия, и когато в документа се резглеждат повече от три теми.

2.1.2. Еднозначност на езика на предметните рубрики

Еднозначност се постига чрез отстраняване на синонимията, омонимията и полисемията.

Синонимите са думи тъждествени или близки по значение, но различни по звучене и писане.

Синонимията в предметния рубрикатор се отстранява като се избира един от синонимите в качеството му на приета рубрика, а от останалите синонимни термини се прави препратка ВЖ към приетата, например:

Банкноти

ВЖ Пари, книжни

Омонимите са думи, които се пишат и произнасят по един и същ начин, но имат различно значение, например: син (дете) - син (цвет), вила (къща) - вила (за събиране на сено).

Полисемите са думи с няколко, различни смислови значения, многозначни думи, например: земя - пръст, почва, имот, суша, планетата Земя, свят.

Омонимията и полисемията са изключително проблемни в предметизационни системи с универсална тематика. За да снемем многозначността, е необходимо да закрепим за всяко понятие едно и само едно значение. За тази цел се използват определители, (наричани още релатори) – уточняващи думи, които се поставят в скоби. Определителят не представлява независима лексикална единица, т.е. не се използва самостоятелно.

Примери:

Хармония (музика)
Треска (медицина)
Основи (химия)
Шипка (растение)
Атина (град)
Атина (държава)
Време (астрономия)
Време (метрология)
Време (физика)
Време (философия)

3. Морфологични правила в езика на предметните рубрики

3.1. Основните езикови форми, които се използват за съставяне на предметна рубрика са съществителните имена и словосъчетания със тях.

Словосъчетанията могат да бъдат:

- от две или повече съществителни имена, например:

Бази данни

- от съществителни имена свързани с предлози – „в”, „на”, „за”, „при”, „у” и др., например:

Библиотеки за слепи

- от съществителни свързани със съюза „и”, например:

Автоматика и телемеханика

- от прилагателно и съществително, например:

Автоматично управление

- от причастие и съществително име, например:

Запомнящи устройства

- от редни числителни и съществително, прилагателно, например:

Втора световна война 1939-1945

3.2. Съществителните имена в езика на предметните рубрики по правило са в множествено число, например:

Банки
Библиотеки
Компютри
Влагомери
Вкаменелости
Пауни

Изключения: Съществителни имена в единствено число се използват, когато:

- Терминът не се използва в множествено число, например:

Одит
Бокс
Патриотизъм

- Терминът е название на: отрасъл, организация, учреждение, отделен предмет, собствено име, единични органи на човешкото тяло и др., например:

Аналитична химия
Луна
Народен театър „Иван Вазов“
Сърце
Аргон
Вазов, Иван Минчов

Някои съществителни, влизащи в различни предметни рубрики могат да бъдат използвани, както в единствено, така и в множествено число, например:

Вода
Книга
Морска вода
Но:
Редки книги
Минерални води
Забранени книги

4. Форма и структура на предметната рубрика

Предметна рубрика може да се състои от една лексикална единица, например:
Аварии.

Предметна рубрика може да е формирана от няколко лексикални единици, които влизат в ролята на рубрика и подрубрики, например:

Училища - Сандански - история - спомени *предметна рубрика (низ от рубрика и подрубрики):*

Училища *рубрика*

Сандански *географска подрубрика*

история *тематична подрубрика*

спомени *формална подрубрика*

4.1. Видове предметни рубрики, според структурата на предметната рубрика (боя на лексикалните единици).

Според структурата на предметните рубрики се различават прости и сложни предметни рубрики (виж фиг. 1).

Проста (едночленна) предметна рубрика е тази, която се състои от една лексикална единица и обозначава едно понятие. Простата предметна рубрика не съдържа подрубрика/и и отразява общо предмета на документа, например:

Танкове

Простата предметна рубрика може да се състои от две думи, но един термин, например:

Банково дело

Английски език

Простата предметна рубрика може да съдържа и определител (релатор), например:

Хармония (музика).

Сложна предметна рубрика е тази, която се състои от няколко лексикални единици. Сложните предметни рубрики представят предмета (темата) на документа и аспекта/аспектите на разглеждане, или пък два равнозначни предмета, свързани помежду си, например:

Допуски и сглобки

Английски език в Америка

Училища - Сандански - история - спомени

Сложната предметна рубрика може да се състои от рубрика и подрубрика/и. Сложната предметна рубрика, състояща се от рубрика (редна дума) и подрубрика/и, се построява верижно в съответствие с правилата за свързване в езика на предметните рубрики (синтагматиката на езика). Унифицираният порядък на разполагане на лексикалните единици в предметна рубрика се нарича **предметгизационна формула**.

Сложната предметна рубрика изразява адекватно съдържанието на документа, например:

Информационни системи - приложение - в икономиката – учебници за ВУЗ

4.2. Видове сложни предметни рубрики

Сложните предметни рубрики могат да бъдат разделени в няколко категории, според съставът и структурата им: многочленни, описателни и комбинирани (виж фиг. 1).

Многочленната предметна рубрика е сложна предметна рубрика, в която отделните елементи (рубрика и подрубрика/и) се отделят една от друга с разделителни знаци. Първият елемент е рубриката или нар. още редна дума на предметната рубрика, а всеки следващ подрубрика и се разделят с тире „-“, например:

Арабски страни - стопанство - 2013-2014
Автомобили - марки – каталози

Бележки: подрубриките ограничават обема на понятието изразено в рубриката.

Многочленните предметни рубрики са предпочитани за търсене в електронен каталог, защото е възможно търсенето по всяка лексикална единица, дори по отделни думи от предметната рубрика.

Описателната предметна рубрика е сложна предметна рубрика, в която отделни понятия са свързани с помощта на предлози и съюзи, и се представят във вид на едно словосъчетание (фраза, предложение), например:

Гимнастика за деца
Децата като художници
Допуски и сглобки

Бележка: по своята формулировка описателните предметни рубрики са по-близки до обикновената реч и не са така подходящи за търсене в електронен каталог.

Приемането на описателни предметни рубрики е **допустимо** в следните случаи:

- когато формулировката на описателната предметната рубрика е приет термин от съответната научна терминологична система, например:

Обмяна на веществата
Обработка на данни
Вземане на решения
Философия на ценностите
Връзки с обществеността

- когато съюзът „и” в предметната рубрика обединява две понятия, при разделянето, на които се променя смисълът, например:

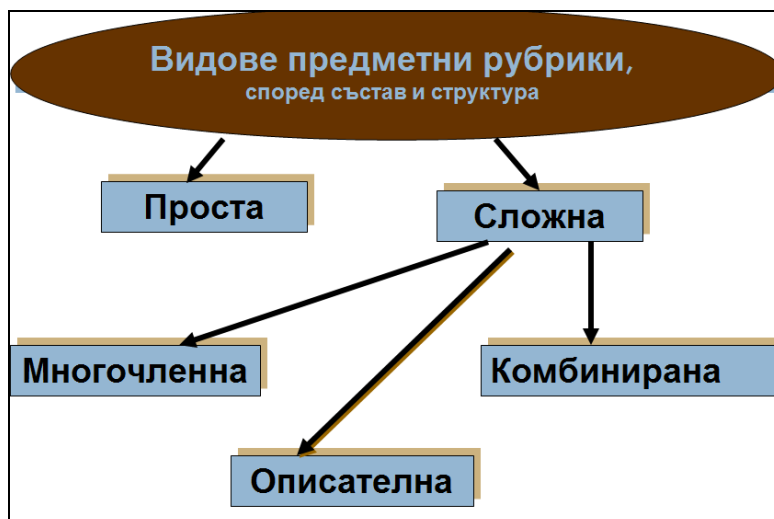
Държава и църква
Национален въпрос и национална политика
Личност и общество
Политика и философия
Слънце и земя
България и Европейския съюз

Във всички останали случаи описателните предметни рубрики се реструктурират, напримр:

Символизъм: в литературата
Имунитет: при животните

Комбинираната предметна рубрика се състои от описателна рубрика и подрубрики, например:

Философия на ценностите - Европа - сборници
Герои на Съветския съюз – биографии

Фигура 1. Видове предметни рубрики, според състава и структурата

5. Предметните рубрики в машинночетима каталогизация

Простата (едночленна) предметна рубрика се състои от една лексикална единица, само от рубрика без подрубрики, т.е. само от редна дума на предметната рубрика.

Бележка: „една лексикална единица“ обозначава едно понятие, а не една дума. Понятието може да бъде изразено с няколко думи, например Българска народна банка.

В сложна предметна рубрика редната дума се отделя от подрубриците обикновено с разделителен знак тире „-“.

В качеството на редна дума на предметната рубрика може да стои:

- Име на лице;
- Наименование на организация;
- Географско название;
- Име на род, фамилия, семейство (родово име);
- Унифицирано название;
- Име и заглавие;
- Име и обобщаващо унифицирано название;
- Предмет (тема);
- Форма, жанр, физическа характеристика на документ.

Първият елемент на предметната рубрика определя на кое поле да се постави предметната рубрика в машинночетим библиографски запис.

Примери:

600 \$a Национален въпрос и национална политика – \$y Балкански полуостров – \$w конференции

601 \$a Европейски съюз – \$x финанси

602 \$a Романови (династия) – \$x история – \$z 1917

606 \$a Бюджет – \$y Европа

607 \$a Русия – \$x история – \$w извори

Полета за предметни рубрики във формат UNIMARC:

600 Име на лице, използвано като предмет

601 Име на колективен орган, използвано като предмет

602 Име на фамилия, използвано като предмет

604 Име и заглавие, използвани като предмет

605 Заглавие, използвано като предмет

606 Тематична рубрика, използвана като предмет

607 Географско наименование, използвано като предмет

608 Понятие за форма, жанр или физическа характеристика, използвани като предмет

610 Неконтролирани предметни термини

Редна дума на предметна рубрика ИМЕ НА ЛИЦЕ

В качеството на редна дума ИМЕ НА ЛИЦЕ в българската предметизационна практика могат да стоят само имена на реално съществуващи (съществували) лица.

Бележки: не се поставят предметни рубрики имена на измислени образи и персонажи в литературата. Използва се обобщаваща предметна рубрика: Литературен герой.

Редна дума на предметната рубрика ИМЕ НА ЛИЦЕ се формулира по правилата за каталогизация с цел унифициране на всички елементи на библиографския запис, например Вазов, Иван Минчов, 1850-1921. Към имената на лицата могат да се добавят идентифициращи признаци – години, титли, звания, епитети и др., *например цар, свети, патриарх, велики и т. н.*

Максим Изповедник, свети, ок. 580-662

Симеон, цар български, 864-927

Към първият елемент ИМЕ НА ЛИЦЕ могат да се добавят тематични, географски, хронологични, формални подрубрики и типови подрубрики за лица.

Примери:

600 \$a Кирил, \$c славянски първоучител, \$f 827-869 - \$x в изкуството - \$w албуми

600 \$a Максим, \$c патриарх български, \$f 1914-2012 – \$x юбилеи и чествания – \$w сборници

600 \$a Ран Босилек - \$x творчество

600 \$a Константинов, **\$b** Алеко Иваницов, **\$f** 1863-1897 - **\$x** творчество

В машиночетим библиографски запис (във формат UNIMARC) рубрика ИМЕ НА ЛИЦЕ се използва в поле [600 Име на лице като предмет](#).

Редна дума на предметна рубрика НАИМЕНОВАНИЕ НА ОРГАНИЗАЦИЯ

Редната дума може да съдържа наименование на организация (например политически партии, обществени организации, научни, технически, търговски и др. учреждения, институции, предприятия, международни организации и т. н.) или временен колектив (конгреси, конференции, симпозиуми, съвещания, експедиции, изложби, панаири и др. п.).

Примери:

Национален исторически музей
Национален фестивал на българската градска песен "Нежни чувства"

Към рубриката могат да се добавят тематични, географски, хронологични и формални подрубрики.

Примери:

601 \$a Министерство на образованието и науката – **x** история – **z** 1878-1944

601 \$a ПФК "Черно море" (Варна) – **x** история

601 \$a Регионален исторически музей (Ловеч) – **x** колекции – **\$w** каталози

601 \$a Министерство на здравеопазването. **\$b** Национален център по радиобиология и радиационна защита – **x** юбилеи и чествания – **\$w** сборници

В машиночетим библиографски запис (във формат UNIMARC) рубрика НАИМЕНОВАНИЕ НА ОРГАНИЗАЦИЯ се поставя в поле [601 Наименование на организация като предмет](#).

Редна дума на предметна рубрика ГЕОГРАФСКО НАЗВАНИЕ

Към тази категория се отнасят наименования на страни, група от страни, обединени по някакъв признак, градове, реки, морета и др. п., също и имената на архитектурни обекти като мостове, площади, паркове и пр., например:

Австрия
Айфелова кула

Към рубриката могат да се добавят тематични, географски, хронологични, формални подрубрики и топови подрубрики.

Примери:

607 \$a Дунав – \$x корабоплаване – \$x правни проблеми – \$w дисертации

607 \$a Балкански страни – \$x история

607 \$a Румъния – \$x стопанска политика – \$w сборници

В машиночетим библиографски запис (във формат UNIMARC) рубрика ГЕОГРАФСКО НАЗВАНИЕ се посочва в поле **607** Географско название като предмет.

Редна дума на предметна рубрика РОДОВО ИМЕ

Родово име – име на род, семейство, династия, клан и други подобни групи от хора. Редната дума се състои от името и уточняващи сведения поставени в кръгли скоби, *например*: Кенеди (семейство).

Към рубриката могат да се добавят тематични, географски, хронологични и формални подрубрики.

Примери:

602 \$a Балабанови (семейство) – \$x дейност - w извори

602 \$a Романови (династия) – \$x история – \$z 1917 - w извори

602 \$a Кибург (фамилия), \$f 12-13 век – \$w биографии

В машиночетим библиографски запис (във формат UNIMARC) рубрика РОДОВО ИМЕ се посочва в поле **602** Родово име като предмет.

Редна дума на предметна рубрика УНИФИЦИРАНО НАЗВАНИЕ

Тази категория се използва за анонимни класически произведения, легенди, митове, древни закони, епически и религиозни произведения, произведения на изкуството, заглавия на филми, радиопредавания, музикални произведения и др., *например*:

Калевала

Могат да бъдат добавяни тематични, географски, хронологични и формални подрубрики.

Примери:

605 \$a Библия \$i Н.З.

605 \$a Броненосецът „Потьомкин” \$n кинофилм \$w ръкопис

В машиночетим библиографски запис (във формат UNIMARC) рубрика УНИФИЦИРАНО НАЗВАНИЕ се посочва в поле **605** Заглавие като предмет.

Редна дума на предметна рубрика ИМЕ И ЗАГЛАВИЕ

Рубриката ИМЕ И ЗАГЛАВИЕ има сложна структура и включва два елемента: името на автора и заглавието на произведението. В качеството на име могат да се използват имена на лица, названия на организации, родови имена. В качеството на заглавие влизат заглавия на литературни, музикални произведения, произведения на изкуството и др, например:

Шекспир, Уилям (1564 – 1616). Хамлет
Чехов, Антон Павлович (1860–1904). Вишнева градина

Могат да бъдат добавяни тематични, географски, хронологични и формални подрубрики.

Пример от електронния каталог на Конгресната библиотека:

604 \$a Beethoven, Ludwig van, \$f 1770-1827. \$a Symphonies, \$s no. 5, op. 67, \$u C minor

В машиночетим библиографски запис (във формат UNIMARC) рубрика ИМЕ И ЗАГЛАВИЕ се посочва в поле **604 Име и заглавие, използвани като предмет.**

Редна дума на предметна рубрика НАИМЕНОВАНИЕ НА ПРЕДМЕТ (ТЕМА) - ТЕМАТИЧНА РУБРИКА

Тук влизат названия на обекти, продукти, растения, животни, абстрактни понятия, исторически събития, названия на етнически групи, езици, технологични процеси, болести и др.

Примери:

Бални танци
Априлски събития 1925
Време (философия)
Абазински език
Пресоване

Към тематичната рубрика могат да се поставят тематични, географски, хронологични, формални и топови подрубрики.

606 \$a Пеперуди – \$y България – \$w дисертации

В машиночетим библиографски запис (във формат UNIMARC) рубрика НАИМЕНОВАНИЕ НА ПРЕДМЕТ се посочва в поле **606 Тематична рубрика.**

Редна дума на предметна рубрика ПОНЯТИЕ ЗА ФОРМА, ЖАНР ИЛИ ФИЗИЧЕСКА ХАРАКТЕРИСТИКА

Категорията включва термини, с които се означават формата, жанра и/или физическата характеристика на описваната библиографска единица, например: Саги.

Към рубриката могат да се поставят тематични, географски и хронологични ходрубрики.

Примери:

608 \$a Легенди - \$y Ирландия

608 \$a Children's stories - \$j Pictorial works

В машиночетим библиографски запис (във формат UNIMARC) рубрика ПОНЯТИЕ ЗА ФОРМА, ЖАНР ИЛИ ФИЗИЧЕСКА ХАРАКТЕРИСТИКА се посочва в поле **608** [Понятие за форма, жанр или физическа характеристика, използвани като предмет](#).

5. 1. Инверсия на редната дума на предметната рубрика

Инверсия е изменението на „правилния” ред на думите и поставяне в позицията на водеща дума на тази, която носи по-голяма смислова натовареност. Тогава след първостоящата дума се поставя запетая „,”.

При формулирането на редна дума на предметна рубрика, състояща се от няколко думи, особено значение има правилният избор на първата, водещата дума. От това, доколко удачно е определена водещата дума, зависи оперативността на търсенето на необходимите документи. Водещата дума в рубриката има специално значение, особено в традиционен каталог. Първо, защото това е думата, по която се търси (евристична функция); второ, защото тя определя мястото на предметната рубрика между другите рубрики в техния азбучен ред и помага да се групират близките по съдържание рубрики и да се създадат по-широки предметни комплекси. Това е комплексиращата функция на водещата дума.

Например:

Автомобили, военни

Автомобили, газгенераторни

Автомобили, газобалонни

Автомобили, дизелови

Автомобили, електрически

Автомобили, леки

Автомобили, спортни

Автомобили, товарни

Инверсия се прилага в следните случаи:

а) Когато собствено име влиза в названието на: теореми, теории, методи, задачи, закони, болести, реакции, явления, ефекти и др.

Примери:

Ферма, теорема на
Вебер-Фехнер, закон
Бехтерев, болест на
Оже, ефект
Фурие, преобразувания на
Капорето, битка 1917

б) Когато редната дума съдържа название на марка на оборудване, превозни средства, компютърни програми и др. п. се прави инверсия. Като на първо място се извежда названието на марката, например:

Microsoft Windows 8, операционна система

в) Когато редната дума съдържа прилагателно, обозначаващо не основно свойство на предмета, а по-скоро вторичен признак, например:

Строителни конструкции, сборни
Библиотечни фондове, специални
Авиация, военна
Обмяна на веществата, въглекхидратна

г) Когато редната дума съдържа определения за националност, например:

Кино, американско
Пиатели, български

Изключения на правилото за водеща дума се правят за термини с нехарактерно само по себе си прилагателно, но част от общоприет термин.

Примери:

Твърди тела
Тънки слоеве (филми)
Висок печат

Високи добиви
Високи температури
Твърди разтвори
Стопански предприятия
Организационно поведение
Дамско облекло
Висша нервна дейност

Инверсия НЕ се прилага в следните случаи:

а) Когато прилагателното придава конкретно съдържание на съществителното, което без определящото го съществително е прекалено общо или абстрактно, например:

Издателско дело
Атомна енергия
Животински продукти
Хранителна промишленост
Художествена самодейност

б) Когато прилагателното е част от географско название, например:

Близък изток
Черно море
Добруджански въпрос
Балканска война 1912-1913

в) Когато числителното в състава на политически, научен или професионален термин или название на историческо събитие, например:

Втора световна война 1939-1945
Първа помощ

Бележка: Инверсията не променя обема на понятието а само измества логическия акцент. Използването на инверсия налага насочване от вариантните форми към приетата форма (редната дума) на предметната рубрика с препратка „ВЖ” и реципрочно от приета към неприета форма препратка „ВЖ ОТ”.

от неприетата форма към приетата
ВЕЧЕРНИ УЧИЛИЩА
ВЖ Училища,вечерни

от приетата към неприетата
УЧИЛИЩА, ВЕЧЕРНИ
ВЖ ОТ Вечерни училища

5.2. Подрубрики

Подрубриките са вторият и всеки следващ елемент в многочленна предметна, отделени с разделителен знак тире „-“.

Бележки: обикновено подрубриките в предметната рубрика се посочват с малка буква, освен когато са съществителни собствени имена.

- Подрубриките позволяват по-пълно да разкрием съдържанието на документа.
- Подрубриките осигуряват групиране на документите в рамките на една предметна рубрика в каталога – по съдържание, предназначение и форма на документите (фиг. 3).

Автоматизация на производството

Автоматизация на производството – България - история

Автоматизация на производството - дисертации

Автоматизация на производството - енциклопедии

Автоматизация на производството - икономическа ефективност--учебници за ВУЗ

Автоматизация на производството - конференции

Автоматизация на производството - наръчници и ръководства

Фигура 3. Групиране на документите, в рамките на една предметна рубрика

Подрубриките в зависимост от съдържанието могат да бъдат: тематични, географски, хронологични и формални (фиг. 4).

Тематичните подрубрики имат най-широко приложение и най-важно значение в предметния каталог.

а) Те отразяват аспект или разрез, в който се разглежда предмета като свойства, състояния, състав, процеси, влияния и др., например:

Руди - минерален състав
Околна среда - влияние върху живите организми

б) науката от гледището, на която се разглежда предмета, *например*:

Ягодни култури – биохимия
Музика – социология

в) Научни методи, прилагани по отношение на предмета, например:

Икономически науки - математически методи

г) Отношения и връзки с други предмети, например:

Изобразително изкуство, българско - връзка и взаимодействие с други изкуства

Човек - връзка с околната среда

д) Отделни части на предмета, например:

Самолети – двигатели

В машинночетим библиографски запис (във формат UNIMARC) тематичната подрубрика (могат да бъдат и повече от една) се посочва в подполе \$x на съответното поле за видовете рубрики, например:

607 \$a Босфор, проток - \$x геология и геоморфология

Тематичните подрубрики се разделят на 3 групи (фиг. 4):

а) Типови – отразяват аспекти, общи за цяла група еднородни или родствени предмети. Те могат да се сравнят със специалните (аналитичните) определители в йерархичните класификации.

Бележки: взимат се от контролирани списъци, разработени за отделни предметни области, например Типови тематични подрубрики към предметна област Животни (ТП 7):

Ловни кучета - обучение и дресировка

б) Специфични (специални) – отразяват аспект специфичен и характерен само за отделно конкретно понятие, например:

Кръв – съсирване

в) Общи – използват се с всички категории предметни рубрики, отнасят се за различни отрасли на знанието.

Бележки: Тези общи тематични подрубрики са малобройни и са най-малко конкретни по съдържание, например история, управление и организация, изследване и др.

Примери :

Перник - **история**

Местно управление - Варна - **история**

Управление и организация - **история**

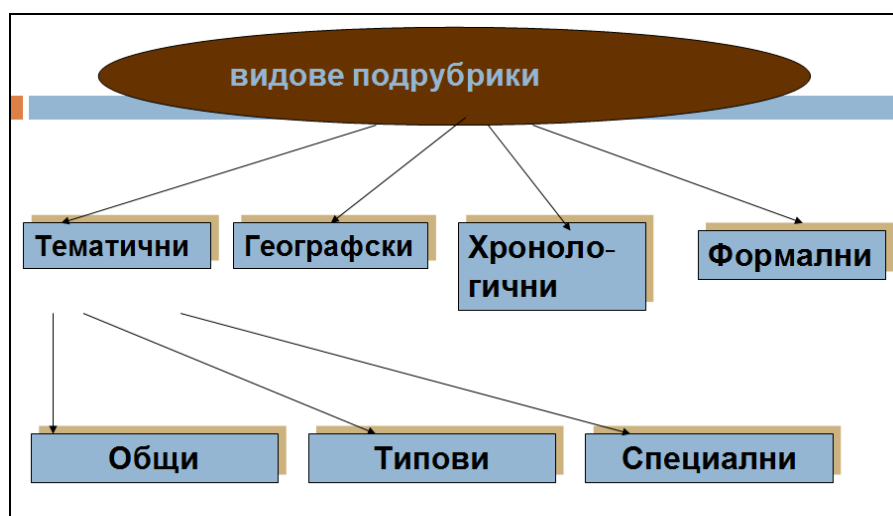
Култура - **история**

Театър - **управление и организация**

Кадри - **управление и организация**

Телекомуникации - България - **управление и организация**

Финанси - **управление и организация**

Фигура 4. Видове подрубрики

Географските подрубрики отразяват връзката на разглеждания предмет в документа с една или друга определена територия или географски обект.

В машинночетим библиографски запис (във формат UNIMARC) географската подрубрика се посочва в подполе \$y на съответното поле, например:

606 \$a Библиотеки, научни - \$y **Словения** - \$x история

606 \$a Втора световна война - \$x кампании - \$y **Тихи океан**

606 \$a Студена война - \$y **Европа** - история - \$w сборници

606 \$a Образование и просвета - \$y **Скандинавски страни** – \$w

дисертации

Хронологичните подрубрики отразяват хронологичния разрез на разглеждания в документа предмет. Те указват период от време или определена година, дата и т.н., в които се разглежда предметът.

Примери:

Погребение - България - история - **бронзова епоха** - дисертации
Чехословакия - история - **17-1 половина 19 век**
Дипломация - Балкански полуостров - история - **1877-1878** - сборници

Бележки: Хронологичните подрубрики се обозначават с арабски цифри, например: 19 век.

Годишите се записват без съкращение за година: 1990. Когато хронологичната подрубрика съдържа начална и крайна дата, то те се разделят с тире “–”, например: 1941 – 1945

Предметни рубрики наименования на исторически събития годините се съдържат в рубриката, не са хронологична подрубрика, например: Руско-турска освободителна война 1877-1878.

Предметна рубрика имена на лица съдържа годините на раждане и смърт, а не са хронологични подрубрики.

В машинночетим библиографски запис (във формат UNIMARC) хронологичната подрубрика се посочва в подполе \$z на съответното поле, например:

606 \$a Ереси - **\$x** история - **\$z Средни векове**

607 \$a Българска православна църква - **\$x** история - **\$z 12-17 век**

Формалните подрубрики (подрубрики за вид, форма и предназначение) определят вида, формата на изложението и читателското предназначение на индексирания документ.

В машинночетим библиографски запис (във формат UNIMARC) хронологичната подрубрика се посочва в подполе \$w на съответното поле, например:

606 \$a Дипломация - **\$y** Балкански полуостров - **\$x** история - **\$z 1877-1878** - **\$w сборници**

6. Синтаксис на езика на предметните рубрики

Редът на разполагане на елементите в сложна ПР се определя от съдържанието на документа. По правило сложната ПР се „построява” на принципа на ограничаване на обема на понятието, изразено в рубриката чрез подрубриките. Като всяка подрубрика ограничава обема на предшестващата я подрубрика.

Например:

Дунав - корабоплаване - правни проблеми - дисертации

Съществуват две основни схеми на подреждане на многочленни и комбинирани предметни рубрики:

1. <Предмет> – <Аспект>

Например:

Българска литература - методика на преподаването
Сърце – изследване

2. <Предмет> – <Показател на връзката> <предмет>

„Показателя на връзката” указва вида на взаимовръзката на рубриката и подрубриките, *например*:

Пептиди - влияние върху **организма**

Електромагнитно поле - влияние на **нервната система**

Религия - влияние върху **обществения живот**

Околна среда - влияние върху **живите организми**

Връзки с обществеността - приложение в **библиотечното дело**

Датска литература - връзка и взаимодействие с **други литератури**

7. Граматика на езика на предметните рубрики (парадигматични отношения между предметните рубрики)

Между лексикалните единици в информационен език, както и между думите в естествения език съществуват определени отношения, които са обусловени от наличието на логически връзки между предметите и явленията, обозначени с думите. Тези отношения отразяват логически връзки и психологически асоциации между нещата (предметите и явленията) в света и се наричат парадигматични отношения, например думата “ябълка” винаги се свързва с думата плодове или думата “зима” извиква асоциации за “сняг”, “студ” и др. п.

Видове парадигматични отношения (връзки) (фиг. 5):

1. **Еквивалентна (тъждество)** – това е връзка между синонимни понятия, например “жълтеница” и хепатит”. За целите на индексирването се приема, че два или повече термина се отнасят до едно и също понятие, тогава едно понятие се избира за предпочитан термин, а с останалите синонимни термини се прави връзка. По този начин се отстранява синонимията, която снижава пълнотата при търсене.

Парадигматичните връзки между понятията се изразяват чрез препратките.

Препратките са реципрочни (двепосочни).

В предметния рубрикатор тази връзка се отбелязва чрез следните условни съкращения:

- ВЖ (виж) изписано като префикс на предпочитания термин, например:

AIDS
ВЖ СПИН

- ВЖ ОТ /виж от/ изписано като префикс на неpreferитания термин, например:

СПИН
ВЖ ОТ AIDS

Препратка ВЖ препраща към:

а) От неприет термин към приет

Екскаватори
ВЖ Багери

б) От пълна форма към приета съкратена

Съединени американски щати
ВЖ САЩ

в) От съкратена форма към приета пълна

ОССЕ
ВЖ Организация за сигурност и сътрудничество в Европа

г) От неприета форма в прав ред към приета в инверсия

Теория на масовото обслужване
ВЖ Масово обслужване, теория

д) от многочленна предметна рубрика към приета едночленна

Труд – охрана
ВЖ Охрана на труда

2. Йерархичната връзка се основава на отношението подчинение или отношение “висше – низше”.

Йерархичната връзка има две разновидности:

а) Връзка „род – вид”, например „плодове – ябълка”

Родово-видовата връзка определя отношението между клас и видове или категория и членове. Тя се проверява логически чрез теста „всички и някои”, например: някои

ПТИЦИ са ПАПАГАЛИ и Всички ПАПАГАЛИ са ПТИЦИ. Тази проверка доказва, че някои членове на класа ПТИЦИ са ПАПАГАЛИ.

Птици и Папагали са в родово-видова връзка, която се изразява чрез препратките „ВЖ И” – префикс за термин за вид и реципрочна препратка „ВЖ И ОТ” – префикс за родов термин.

Папагали
ВЖ И ОТ Птици

Птици
ВЖ И Папагали

б) Илюстративна връзка определя отношението между обща категория предмети и отделен предмет, например “планини – Витоша”.

Планини
ВЖ И Витоша

Витоша
ВЖ И От Планини

в) **Асоциативната връзка** се отнася до отношения между двойка термини, който не принадлежат към набор от еквивалентни понятия, но те все пак са дотолкова свързани в съзнанието, че връзката между тях трябва да проличи, защото тя разкрива алтернативни термини, които могат да се използват при индексирването или извличането на информация. Тази връзка се изразява чрез препратките ВЖ+ВЖ И ОТ или ВЖ И+ВЖ И ОТ.

Примери:

ПАЗАРИ
ВЖ И+ВЖ И ОТ Търговия

ПАМЕТ
ВЖ+ВЖ И ОТ Мислене

ПАНАИРИ
ВЖ+ВЖ И ОТ Изложби

ВЖ	префикс Приета форма на термин за рубрика <i>еквивалентна връзка</i>
ВЖ ОТ	префикс Неприета форма на термин за рубрика <i>еквивалентна връзка</i>

ВЖ И	префикс Низшестоящ термин <i>йерархична връзка</i>
ВЖ И ОТ	префикс Висшестоящ термин <i>йерархична връзка</i>
ВЖ+ВЖ И ОТ ВЖ И+ВЖ И ОТ	префикс Асоциативен термин <i>асоциативна връзка</i>

Фигура 5. Означения за парадигматични връзки в предметния рубрикатор

Бележки:

Препратките ВЖ и ВЖ ОТ направляват търсенето в необходимата насока.

Препратките ВЖ И и ВЖ И ОТ указват йерархична връзка и повишават пълнотата на търсенето.

Препратките ВЖ+ВЖ И ОТ и ВЖ И+ВЖ И ОТ отразяват асоциативни отношения и разширяват търсенето за сметка на свързани тематично понятия.